

Asia: VN/1070/2021

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

1. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin (1 §):

Nykyisen translain asettamat ehdot juridisen sukupuolen vahvistamiselle loukkaavat perus- ja ihmisoikeuksia usealla tavalla. Lain uudistaminen on kiireellistä ja välttämätöntä. Uudistamista edellyttävät myös useat kansainväliset ihmisoikeuselimet joko suoraan Suomelle annetuissa suosituksissa tai Suomea sitovissa ratkaisuisaan. Myös kansalliset ihmisoikeuselimet ovat jo vuosia vaatineet translain uudistamista ihmisoikeudet toteuttavaksi.

Lakiuudistuksella tulee toteuttaa täysimääräisesti henkilön itsemääräämisoikeus sukupuoleensa. Uudistus edistää tätä jossain määrin ja parantaa siten sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeuksia, mutta ei valitettavasti kuitenkaan toteuta itsemääräämisoikeutta.

Uudistuksella erotetaan sukupuolen juridinen vahvistaminen lääketieteellisestä hoitojärjestelmästä. Tämä on erittäin kannatettavaa. Nykyisen lain ehdot lisääntymiskyvyttömyydestä, diagnoosista ja niin kutsutusta tosielämän kokeesta loukkaavat perus- ja ihmisoikeuksia, kuten oikeutta yksityis- ja perhe-elämän suojaan ja oikeutta olla joutumatta kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun kohteeksi. Lisäksi nykyisen lain terminologia, jossa puhutaan ”vastakkaisesta sukupuolesta”, on vanhentunutta.

Sukupuolen vahvistamisen prosessin tulee olla nopea ja saavutettava. Nykyiset ehdot sukupuolen vahvistamiselle viivyttävät sukupuolen vahvistamisen prosessia tarpeettomasti jopa vuosia. Tämä altistaa sukupuolensa vahvistavat henkilöt syrjinnälle ja väärinsukupuolittamisesta johtuvalle ahdistukselle. Lisäksi hoitojärjestelmän kytkeminen hallinnollisen prosessin tarpeisiin on antanut hoitoyksiköille valtaa päättää ihmisten elämään ratkaisevasti vaikuttavista asioista tavalla, joka ei ole hoitoyksiköiden tehtävien ja lääketieteen etiikan mukaista.

Ikäraja:

Hallituksen esitysluonnoksen mukaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehtona olisi jatkossakin 18 vuoden ikä. Tämä ehdotus on erittäin ongelmallinen. Ratkaisua ei perustella esitysluonnoksessa. Päinvastoin esitysluonnoksesta ja valmistelun yhteydessä toteutetusta, lapsen oikeuksia koskevasta selvityksestä käy ilmi, että kategorinen 18 vuoden ikäraja loukkaa lapsen oikeuksia. Juridisen sukupuolen vahvistaminen on tehtävä mahdolliseksi myös alle 18-vuotiaille.

Lapsen oikeudet koskevat kaikkia lapsia, myös transsukupuolisia lapsia. Sukupuoliristiriitaa kokevat lapset ja nuoret ovat erittäin haavoittuva ryhmä, jonka elämänlaatua ja hyvinvointia mahdollisuus oikeisiin henkilöpapereihin vahvistaisi merkittävästi. Se, että alaikäisen ei ole mahdollista vahvistaa juridista sukupuoltaan, loukkaa lapsen itsemääräämisoikeutta ja altistaa translapset ja -nuoret jatkuvalla väärinsukupuolittamiselle ja syrjinnälle. Myös intersukupuolisten lasten kohdalla juridisen sukupuolen korjaaminen tulee tehdä itsemääräämisoikeutta kunnioittaen, ei lääketieteellisen selvityksen perusteella. Kenenkään henkilön sukupuolta ei voida määrittellä lääketieteellisesti.

Asuinpaikka tai kansalaisuus: Ehto, että henkilöllä tulee sukupuolensa vahvistaakseen olla joko Suomen kansalaisuus tai pysyvä asuinpaikka Suomessa, sulkee sukupuolen vahvistamisen ulkopuolelle joitain ryhmiä, kuten turvapaikanhakijat. Turvapaikkaa hakevan henkilön tulisi voida tulla tunnustetuksi oikeassa sukupuolestaan jo turvapaikkaprosessin aikana. Kaiken kaikkiaan vaatimusta asuinpaikasta tai kansalaisuudesta tulisi arvioida sen pohjalta, mitä väestöryhmiä se sulkee ulos ja miten kyseinen ehto vaikuttaa näiden ihmisten oikeuksiin.

2. Kommenttinne liittyen hakemukseen ja sen käsittelyyn (2 §). Kommentteja pyydetään esimerkiksi siihen, onko sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely esitetyssä muodossaan toimiva ja tarkoituksenmukainen.

Jotta sukupuolen vahvistamisen menettely toteuttaisi todellisen itsemääräämisoikeuden, vahvistamisen tulee perustua henkilön omaan ilmoitukseen, ei selvitykseen. Hakemuksen vastaanottavalla viranomaisella ei mitenkään voida katsoa olevan asiantuntemusta arvioida henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. On kohtuutonta ja nöyryyttävää sukupuolen vahvistamista haluavan henkilön kannalta, että hän joutuisi olemaan epävarma siitä, hyväksytäänkö hänen hakemuksensa ja onko hän esittänyt riittävät perustelut.

Sukupuolen kokemuksen ”pysyväisluonteisuus” on kyseenalainen vaatimus, jota viranomainen ei voi eikä sen tule arvioida. Jos lakiin kuitenkin kirjataan ehto sukupuolen kokemuksen pysyväisluonteisuudesta, tämä tulee toteuttaa vahvistamisenmenettelyssä muodollisena seikkana, ei sellaisena asiana, jota viranomainen pyrkisi arvioimaan yksilöllisesti.

Sukupuolen vahvistamiselle ei tule asettaa harkinta-aikaa. Harkinta-aika on vastoin itsemääräämisoikeuden ideaa. Vaatimusta harkinta-ajasta ei tule perustella sillä, että siten ehkäistään uusintahakemuksia. Itsemääräämisoikeuden ajatukseen kuuluu myös se, että henkilö voi hakea juridisen sukupuolensa vahvistamista myös uudestaan. On epätodennäköistä, että tällaisia hakemuksia tulisi kovinkaan paljon ylipäätään tai varsinkaan perusteettomasti.

On kyseenalaista, onko yksityisyyden suoja huomioon ottaen perusteltua, että viranomaisen informoi sukupuolensa vahvistavan henkilön puolisoa muutoksesta. Tämä ehdotus tulisi arvioida perusteellisesti, mitä esityksessä ei tehdä.

3. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin (3 §). Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään erityistä huomiota sellaiseen lainsäädäntöön, jossa sukupuolelle annetaan merkitystä ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lisäksi huomiota pyydetään kiinnittämään säännöksen aiheuttamiin muutostarpeisiin lausunnonantajan toiminnassa/hallinnonalalla.

Ehdotetun lain on esimerkiksi arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Sukupuolen vahvistamisen tulee kattaa oikeusvaikutuksiltaan kaikki tilanteet, joissa sukupuolelle annetaan merkitystä.

Lakiin ei tule luoda keinotekoista käsitettä ”lisääntymisbiologinen sukupuoli”, vaan tulee viitata spesifisti niihin lisääntymisominaisuuksiin tai kehollisiin piirteisiin, joista kyse. Tämä voidaan translaissa toteuttaa esimerkiksi muotoilulla ”Henkilön oikeus hänen tarvitsemiinsa terveyspalveluihin, mukaan lukien lisääntymisterveyteen liittyvät palvelut, on turvattava hänen juridisesta sukupuolestaan riippumatta” sekä muuttamalla liitelakeja tarpeellisin osin.

Olennaista esimerkiksi hedelmöityshoitoihin, synnytykseen, raskaudenkeskeytykseen, syöpätutkimuksiin ja -hoitoihin ja vastaaviin terveydenhuollon kysymyksiin liittyen ei ole henkilön sukupuoli, vaan se, millainen keho hänellä on. Tätä on turhaa kytkeä sukupuolen käsitteeseen. Ajatus ”lisääntymisbiologisesta sukupuolesta” altistaa ihmiset terveydenhuollossa syrjinnälle ja epäasialliselle kohtelulle.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten kunnioittavaa ja heidän perus- ja ihmisoikeutensa toteuttavaa kohtelua tukemaan tulisi varmistaa, että eri hallinnonaloille luodaan kattavat ja ajantasaiset ohjeistukset sukupuolen moninaisuuden huomioon ottamisesta. Eri hallinnonalojen viranomaisten tulisi myös saada koulutusta sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöjen tasa-arvon edistämisestä risteävästä ja moniperustaisesta syrjinnästä ja yleisemmin perus- ja ihmisoikeuksista.

4. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen (4 §)

Lakiin ei tule luoda keinotekoisia käsitettä ”lisääntymisbiologinen sukupuoli”, vaan tarpeen mukaan tulee viitata spesifisti niihin lisääntymisominaisuuksiin tai kehollisiin piirteisiin, joista on kyse, kuten siittiöihin, munasoluun tai synnytykseen.

Sukupuolineutraali ja perheiden moninaisuuden tunnustava vanhemmuuslainsäädäntö tukisi parhaiten sekä kaikkien sukupuolivähemmistöjen, mukaan lukien muunsukupuolisten ja sukupuolettomien henkilöiden, yhdenvertaista vanhemmuutta että äitien ja isien tasa-arvoista vanhemmuutta myös niissä perheissä, joissa vanhempina ovat (cis-)isä ja äiti.

5. Kommenttinne liittyen vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttamiseen (5 §). Erityistä huomiota pyydetään kiinnittämään sellaiseen lainsäädäntöön, jossa vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeeseen liitetään oikeusvaikutuksia (vanhemmalle itselleen tai tämän lapselle) ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnistettu. Lausunnoissa pyydetään myös kiinnittämään huomiota niihin muutostarpeisiin, joita vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen edellyttää esimerkiksi lausunnonantajan tietojärjestelmissä.

On tarpeellista ja kannatettavaa, että vanhemmuusnimikkeen voi muuttaa sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen.

Vanhemmuusmerkintä tulee voida korjata myös ennen lain voimaantuloa syntyneiden lasten osalta.

Henkilöllä tulee aina olla itsemääräämisoikeus siitä, millä sukupuolitetulla vanhemmuusnimikkeellä häntä kutsutaan.

Uudistuksessa tulee mahdollistaa myös tilanne, jossa henkilön vanhemmuusnimike on erilainen eri lasten kohdalla. Tällainen tilanne voisi olla tarpeen esimerkiksi, jos henkilöllä on lapsia useassa eri katraassa, jos lapsilla on keskenään eri vanhemmat tai jos lapsilla on keskenään eri näkemys siitä, mitä vanhemmuusnimikettä he toivovat vanhemmastaan käytettävän.

Vanhemmuutta koskeva lainsäädäntö ja vanhemmuusnimikkeet tulisi pikimmiten muuttaa johdonmukaisesti sukupuolineutraaleiksi. Lainsäädännössä tulisi pääsääntöisesti luopua vanhemmuuden turhasta sukupuolittamisesta. Äiti- ja isä -nimikkeistä tulisi luopua ja käyttää kaikista vanhemmista lainsäädännössä nimikettä vanhempi. Samoin vanhemmuuteen liittyvien etuuksien, kuten äitiyspakkauksen, nimike tulisi muuttaa sukupuolineutraaliksi. Tämä tukisi tasa-arvoista vanhemmuutta.

6. Kommenttinne liittyen ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen (6 §):

Ulkomailla vahvistettu juridinen sukupuoli on tärkeää tunnustaa Suomessa. Tunnustamisen tulisi tapahtua automaattisesti.

7. Kommenttinne liittyy lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen (8 §):

Soveltamisen porrastaminen on sukupuolensa vahvistavien henkilöiden kannalta ongelmallista, koska se aiheuttaa viivästystä toivotun vanhemmuusnimikkeen vahvistamisessa virallisesti käyttöön. Porrastaminen tulee tehdä vain, jos se on ehdottoman välttämätöntä.

8. Kommenttinne liittyy esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin, ml. selvitykseen joka on laadittu lapsivaikutusarvioinnin tueksi. Lausunnossa pyydetään kiinnittämään huomiota vaikutuksiin, joita lausunnonantaja arvioi esityksestä aiheutuvan toiminnalleen/hallinnonalallaan. Huomiota pyydetään kiinnittämään myös tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin tiedonhallintalain 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin.

On erittäin valitettavaa, että hallituksen esitysluonnokseen ei sisälly alaikäisen mahdollisuutta vahvistaa sukupuolensa juridisesti. Lopullisessa hallituksen esityksessä tulee huomioida sekä itse esitysluonnoksessa että tämän uudistuksen valmistelun yhteydessä toteutetussa, sosiaali- ja terveysministeriön tilaamassa OTT Sanna Koulun selvityksessä esiin nostetut alaikäisten oikeuksiin liittyvät näkökohdat. Myös lapsiasiavaltuutettu on esittänyt painavia näkökohtia sekä translasten ja -nuorten että intersukupuolisten lasten oikeuksien huomioon ottamiseksi uudistuksessa. On keinotekoisia ja kestäväntöntä jättää ikärajan laskeminen hallituksen esitysluonnoksen ulkopuolelle, vaikka perusteluista käy hyvin ilmi, että nykytila loukkaa lapsen oikeuksia.

Mikäli 18 vuoden ikärajaa ei lasketa tämän hallituksen esityksen yhteydessä, ikärajan laskemisesta tulee päättää erikseen pikimmiten. Tässä voidaan ottaa mallia esimerkiksi Norjan lainsäädännöstä, joka on ollut voimassa vuodesta 2016. Myöskään alaikäisten kohdalla sukupuolen juridista vahvistamista ei tule perustaa lääketieteelliseen selvitykseen, vaan sen tulee toteuttaa itsemääräämisoikeus.

9. Muut kommentit liittyy hallituksen esitysluonnokseen:

Ihmisoikeusliitto pitää keskeisenä, että translain ja sen liitelakien uudistus toteutetaan asianomaisten henkilöiden eli transihmisiä tai laajemmin sateenkaari-ihmisiä edustavien järjestöjen näkemysten pohjalta sekä kansainvälisten ja kansallisten ihmisoikeuselinten suosituksia ja ratkaisuja noudattaen. Alaikäisiä koskevan säätelyn osalta on oleellista kuulla sekä nykyisten translasten ja -nuorten omia kokemuksia ja toiveita että sellaisia henkilöitä, joiden elämään nykyisen translain asettamat ehdot ovat vaikuttaneet heidän ollessaan alaikäisiä.

Lain tarkoitus: Lain alkuun tulee säätää tarkoituspäykälä, jossa todetaan, että lain tarkoitus on toteuttaa sukupuolensa vahvistavien henkilöiden perus- ja ihmisoikeudet.

Sukupuoliristiriitaa helpottavat hoidot: Sukupuoliristiriitaa kokeville henkilöille on turvattava heidän tarvitsemiensa hoitojen saanti. Nykyisen translain yhteydessä on asetus, joka säätelee oikeutta

päästä sukupuoli-identiteetin tutkimuksiin. Vastaava oikeus on turvattava jatkossakin. Sukupuoliristiriidan hoitojen resurssit on turvattava ja hoitoihin pääsy on tehtävä maantieteellisesti saavutettavammaksi. Hoitoja tulisi tarjota ikätasoisesti myös alaikäisille.

Kaksijakoinen sukupuoli-järjestelmä: Luonnoksessa ehdotettu translakiuudistus ei tuo juurikaan helpotusta niiden ihmisten tilanteeseen, jotka eivät ole miehiä eivätkä naisia, kuten muunsukupuolisten tai sukupuoliottomien henkilöiden. Pidemmällä tähtäimellä kaksijakoista sukupuoli-järjestelmää on muutettava niin, että väestötietoihin tulee mahdolliseksi määritellä juridinen sukupuoliensa muuksi kuin mieheksi tai naiseksi.

Termistö: Hallituksen esitysluonnoksessa on ainakin kertaalleen käytetty virheellisesti ilmaisua sukupuoli suuntautuminen, kun tarkoitetaan seksuaalista suuntautumista (sexual orientation). Hallituksen esitysluonnoksessa on myös käytetty ainakin kertaalleen (Yogyakartan periaatteiden yhteydessä) ilmaisua sukupuolen vaihtaminen. Kyse on sukupuolen korjaamisesta tai vahvistamisesta.

Transrekisteri: Väestötietojärjestelmälakiin tulee esitysluonnoksen mukaan jatkossakin merkintä juridisen sukupuolen vahvistamisesta. Tämä on ongelmallista henkilön yksityisyyden suojan kannalta. Juridisen sukupuolen vahvistamisen jälkeen tieto aiemmasta juridisesta sukupuolesta tulisi lähtökohtaisesti poistaa väestötiedoista ja muista viranomaistiedoista. Mikäli tämä niin kutsuttu transrekisteri kuitenkin säilytetään, tulee kiinnittää erityistä huomiota tiedon arkaluontoisuuteen ja siihen, että tieto sukupuolen vahvistamisesta saa olla saatavilla vain tarkasti määritellyissä tapauksissa.

Sterilisaatiolaki: Esitysluonnokseen sisältyy sterilointilain muuttaminen siltä osin, että sterilisaatio transsukupuolisuuden perusteella ei enää jatkossa olisi mahdollinen. Sterilisaation saatavuutta ei tulisi tällä tavoin kiristää, vaan pykälä tulisi säilyttää ennallaan huolimatta siitä, että lisääntymiskyvyttömyys poistetaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehdoista. Sterilisaatio voi olla henkilön henkiselle hyvinvoinnille hyvin merkittävä toimenpide osana sukupuoliristiriidan hoitoa.

Lainsäädännön sukupuolittaminen: Yleisesti ottaen juridiseen sukupuoleen sidottua lainsäädäntöä tulee pyrkiä muuttamaan sukupuolineutraaliksi. Sukupuolitettu lainsäädäntö perustuu pääsääntöisesti stereotyyppiseen ajatteluun sukupuolen merkityksestä ja asettaa ihmiset sukupuolen mukaan perusteettomasti eri asemaan. Lisäksi sukupuolitettu lainsäädäntö aiheuttaa sukupuolivähemmistöihin kuuluville tarpeetonta kärsimystä esimerkiksi pakottamalla muunsukupuoliset tai sukupuoliottomat ihmiset ja sellaiset transsukupuoliset henkilöt, jotka eivät ole vahvistaneet sukupuoltaan juridisesti, väärän sukupuolen mukaiseen kategoriaan.

Intersukupuolisten lasten oikeudet: Hallitusohjelman mukaan intersukupuolisen lapsen kehon sukupuoliin kohdistuvat ei-välttämättömät toimenpiteet kielletäisiin. Asiaa on käsitelty translakiuudistusta valmistelleessa työryhmässä ja siihen viitataan hallituksen esitysluonnoksessa, mutta hallituksen esitysluonnokseen ei sisälly sitä koskevia pykäläehdotuksia. Pidämme tärkeänä, että intersukupuolisten lasten oikeus keholliseen koskemattomuuteen ja itsemääräämiseen turvataan lainsäädännöllä pikimmiten.

Salo Aija
Ihmisoikeusliitto